

UDK 821.163.42-14
929 Bošković, B. "1699/1770"
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 10. veljače 2003.

Barova pjesma na hrvatskom jeziku slobodni je prepjev sestre mu Anice?!

Slavica Stojan

Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik

Autorica dokazuje da jedina hrvatska pjesma Bara Boškovića nije niti Barov pjesnički original niti pjesnički prijevod, nego slobodni hrvatski prijevod neke nepoznate Boškovićeve pjesme iz pera njegove sestre Anice.

Tri su izvorišta iz kojih je moguće naslutiti intelektualnu i emotivnu vezu sestre i brata, Anice i Bara Boškovića: obiteljska korespondencija (dijelom preko braće Rudera i Boža), književno djelo Bara i Anice svako za sebe, te Aničina posveta Božićne pastorale dvojici braće, Baru i Ruderu.

Aničino uvodno slovo upućeno pridragoj braći, ocima družbe Isusove - spominje, kao starijeg brata, najprije Barovo ime - književno je najdojmljiviji segment njezina stvaralačkog opusa, i može se uistinu nazvati jednim od najljepših radova takve vrste u hrvatskoj književnosti. U njemu je braći objasnila motivaciju, ideju i svrhu svoga *Razgovora pastirskog*, razotkrila cjelovit krug svoga zanimanja, istaknula svoje spoznaje, želje i moralne principe, otkrila stvaralačke poticaje i navijestila poruke svoga pjesničkoga djela, iskazavši pri tome i njezina čuvstva koja je gajila prema dvojici starije braće kojima je svoje djelo posvetila.¹ Toplom obiteljskom iskrenošću Anica je iskazala divljenje braći: zato što su krepošću i talentima obdareni postali svećenici, odrekavši se svih svjetovnih obećanja; te zato što su obavljali različite časne poslove na korist i slavu Družbe Isusove, zato što su se pjesnički iskazivali latinskim stihovima. Ona ih je željela slijediti prema svojim, kako je istaknula, skromnim mogućnostima, stvarajući poeziju na domaćem jeziku, ali svijesna nužnosti afirmacije narodnoga jezika u hrvatskoj književnosti, iako za vlastite stihove drži da su manjkavi i slabi kad se usporede s djelima dvojice braće. "Zato izlazeći sada na svjetlo (zasve nedostojno, ako se gleda po komu ishodi), ali pridostojno cjeća velikoga otajstva koje u sebi uzdrži, vami ga upravljam, kako jedan dijelak onijeh narnijeh kreposti, s kojijem od našega stvoritelja vi ste za njegovu slavu tako obilno nadareni." Naglašavanje vlastite nedostojnosti više je od usiljenog ponašanja i taktičnog ophođenja, način je izražavanja koji Anicu Bošković polovicom 18. vijeka otkriva kao baroknoga pisca. Posvetu dovršava željom da s braćom, od koje je zapravo od rane mladosti bila odvojena, a što joj je, vidi se, bilo iznimno teško, bude opet sjedinjena. Kao tumač autoričinih spoznaja i ozračja u

¹ Slavica Stojan, *Anica Bošković*, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.

kojem je njezino djelo nastalo, predgovor s posvetom braći otkriva i karakter njezina odnosa prema njima: poštovanje, ponos, divljenje, odanost, duboka sestrinska ljubav.

Upravo je Aničin odnos prema petnaest godina starijem Baru - s kojim je nije vezivalo zajedničko odrastanje (on je već kao petnaestogodišnjak putovao u Italiju na školovanje kad se Anica rodila), nego tek nekoliko susreta - odredio sadržaj i formu ove posvete. Umjesto neposrednosti i izravnosti njihova komunikacija opterećena je osjećajem poštovanja prema njegovim godinama. Razlika među njima gotovo je kao između majke im Pavle i najstarijeg sina Boža. Aničin dubrovački patrijarhalni odgoj višega građanskog statusa (lazarinska obitelj), u kojem se iznimno poštovanje gajilo prema starijim članovima obitelji, očituje se u njezinu odnosu s Barom. Naime, njezina korespondencija s tri godine starijim Ruderom, s kojim je Anicu vezivalo deset nezaboravnih godina zajedničkog odrastanja koje ni duge godine odijeljenosti nisu bacile u zaborav, očituje odanost, iskrenost, nježnost i neposrednost koja je potiče da mu drži i prodike. Posve je logično da je Ruđer zbog tih okolnosti postao posrednik u odnosima Anice i Bara. Među Barom i Anicom neće nikad biti razmjene skrovitih sadržaja duševnog života, misli i želja, za razliku od odnosa s Ruderom, koji je izravan, neopterećen formom. Jedno drugome povjere i strah od bolesti i smrti, jedno drugo i ukore, Anica Rudera zbog škrtosti, Ruđer Anicu zbog prezira vlastitog tijela. Anica, nedvojbeno poznavajući književno djelo brata Bara na latinskom jeziku, naglašava da će se "on u ovo dobro razumjet", dakle u pastirsku književnost, pastoralu.² Ali svoju pastirsku igru šalje na kritičko čitanje bratu Ruderu.³ Tako Baro tek iz Ruderovih ruku dobiva *Razgovor pastirski* na čitanje. Pohvalnu ocjenu Baro ne upućuje sestri izravno, već joj tu lijepu vijest priopćuje Ruđer u svom pismu.⁴ Barova pohvala suzdržana je, za razliku od Ruderove koji je oduševljen sestrinim pjesničkim uratkom i naziva je zbog toga poetesom. Bara su se, naime, prema Ruderovim riječima (jednako kao i Rajmunda Kunića - Rema), ugodno dojmili Aničini stihovi koje mu je Ruđer prezentirao, što je mogla biti i kurtoazna poruka.⁵ Baro nije preveo Aničin spjev na talijanski jezik, premda je, uz latinski, pjesnički stvarao i na talijanskom jeziku (kao što to nije učinio ni Benedikt Stay - Beno, pravdajući se nevještošću u stvaranju talijanskih stihova).⁶ Ruđer je, uza sve svoje znanstvene, predavačke i duhovne obveze, uspio cjelovito prevesti Aničinu pastoralu na talijanski jezik nazivajući je toplo, prema glavnome liku, "tvoja Ljubica". A Aničina Lovorka Ruđer će u talijanskom prijevodu nazvati Titiro, zasigurno slijedeći predložak Barove I. ekloge koja govori o Kristovu rođenju i u kojoj Titiro ima istu ulogu kao i Lovorko u Aničinu *Razgovoru pastirskom*, da izvijesti o tome što je vidio pred kolijevkom maloga Isusa.⁷

Iako treba istaknuti da je duga tradicija pastirske književnosti koja se razvijala u Dubrovniku od *Radmila i Ljubmira* Đore Držića, naše prve ekloge s kraja 15. stoljeća, Aničina pastoralna jasno pokazuje da su joj obojica braće bili književni uzori u žanrovskom smislu. Dubrovačka pastoralna tradicija (Frano Lukarević, Dominko Zlatarić, Ivan Gundulić) slijedila je simboliku imena talijanskih prethodnika, ponekad jednostavno prevodeći grčko-latinska imena hrvat-

² Bartholomaei Boscovichii Carmina. Ekloga I. Lycidas reversus adsedes patrias de Regum adventu ad dei cunas adocetur. Ecloga III. Corydon pastor de discessu Parthenidis et pueri queritur et ambo alterius versibus extollunt. *Zbornik dubrovačkih latinskih pjesama XVII. i XVIII. stoljeća*, Arhiv Male braće u Dubrovniku, rkp. 244/VII.

³ Željko Marković, *Ruđer Bošković*. Zagreb, JAZU, 1968., 37.

⁴ Ivan Bošković, "Dvije rukopisne zbirke latinskih i talijanskih pjesama Bara Boškovića." Almanah *Bošković* Hrvatskog prirodoslovnog društva, 1963.

⁵ Vinko Radatović, "Nekoliko hrvatskih pisama Rugera Boškovića sestri Anici." *Rad JAZU* 232. (1926.), 75-91.

⁶ Baro Bošković. *Carmina latina et italica*, NSK, R 3233.

⁷ Bartholomaei Boscovichii, *Carmina*. Cremona 1772.

skim imenima.⁸ Lukarević je tako od Mirtilla iz pastorale *Pastor fido* učinio u prijevodu hrvatskog Lovorka, a od Amarilli Ljubicu. Gundulić je od biljke tratora učinio Tratorka, itd., da ne spominjem slične primjere u Palmotića, Bendeševića, I. Đurđevića itd. Anica je svoje pastire nazvala u ovoj alegorijskoj slijedbi Lovorko, Ljubica i Tratorka. Ovo ističem upravo zbog pjesme na hrvatskom jeziku koju književna povijest tumači kao jedinu poznatu hrvatsku pjesmu Bara Boškovića: *Piesan Oza Bara Boscovichja, Drusbe Jesusove, koji pod imenom Radmilla plače smrt drugha svogha Mestrica koga nasivglie Lovorko*. Sadržaj pjesme gotovo je sav i stao u njezin narativni naslov. Rukopis ove pjesme, koji nisam vidjela, čuva se u knjižnici Berkeley sveučilišta, a prema Truhelkinu svjedočenju, autograf je Bara Boškovića.⁹ Postoji i njezin prijepis u knjižnici Male braće u Dubrovniku s neznatnim izmjenama, od kojih je znatnija Lovorkovo ime; on se, naime, u verziji iz knjižnice Male braće naziva Zelenko (pretpostavljam da je to autograf dubrovačkog pjesnika Andrije Paulija, čiji je brat Jero bio Barov i Ruderov isusovački drug i prijatelj, a Andrija je s Anicom koautor knjižice posvećene Srcu Isusovu).¹⁰

Poetski i sadržajno skromnu pjesmicu, u kojoj Baro oplakuje smrt prijatelja Lovorka, uspoređivala sam s Aničinim književnim opusom, jer su mi se već pri prvom čitanju te pjesme pojavljivali pred očima pojedini Aničini stihovi iz *Razgovora pastirskog*: Šest katrena, od kojih je sastavljena ova pjesma, nevjerojatno svojim slikama, motivima, toposima, općim mjestima, metaforikom, sustavom epiteta, sustavom deminutiva, ponavljanjima, podsjeća na Aničin spjev u tolikoj mjeri da sam isključila svaku slučajnost.

Evo primjera gotovo identičnih stihova:

U Bara	U Anice
Gdi kladenac vode izbrane	Iz kladenca odkle izvira
Sved izviruć, sveder gine	Za svjetlosti koja gine
Radmio liepa pastir stada	Družba izbranijeh od pastira
Izveo je ovce bio	izvedoše mile ovčice
Dočim sjede vrh travice	Po travici u veselju
U ovi način vapid uze	Uze vapid i prositi
Podte ovčice me izbrane	Dvije izbrane pastirice
Provodit ću danke moje	Svijetu trajem danke moje.

Jedini mogući zaključak koji mi se nametnuo jest da spomenuta pjesma (jedina Barova hrvatska pjesma, kako se za nju često kaže), nije pjesnički original ni Barov pjesnički prijevod vlastite pjesme, nego vjerojatno Aničin slobodni hrvatski prijevod neke nepoznate latinske (talijanske) pjesme njezina brata Bara. Teško da je Baro posegnuo za pjesničkim ornatusom sestre Anice i da mu je Aničin poetski sustav poslužio kao shema da na hrvatskom jeziku napiše ili prepjeva vlastitu pjesmu. Katreni, Aničina omiljena strofa, sastavljeni su ovdje od nedosljednih osmeraca, (deveteraca i deseteraca) i nespretne rime ABBA. Treba reći da ona u svom pjesničkom sustavu dosljedno prati književnu tradiciju, služeći se osmercima te iznimno dvanaesticima, uz rimu ABAB. Možda je brzina nastanka prijevoda, s obzirom na iznenadnu prigodu, uzrok tih odstupanja. Baro je nedvojbeno čeznuo za domovinom, za dragim mjestima koja je kao dječak obilazio, lovio ribe i ptice, za prijateljima koje je ostavio na rodnoj obali, za-

⁸ Petar Skok, "Imena pastira u dubrovačkoj pastorali", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 2/2 (1922.), str. 139-144.

⁹ Agata Truhelka, "Uz Boškovićevu biografiju." *Bošković almanah hrvatskog prirodoslovnog društva*, 1954., 81.-94.

¹⁰ Rukopis iz Arhiva Male braće u Dubrovniku br. 777. Isti rukopis sadržava i prijepis Aničina prepjeva Ruderove pjesmice *Pel di festivo*; S. Stojan, Anica Bošković ...

sigurno i za jezikom kojim su govorili njegova majka, sestre i brat Božo u Dubrovniku, s kojim se dopisivao. Kao plod te ljubavi i čeznuća nastale su elegije *Patriae desiderium* i *Ad amicum in patria commorantem* na latinskom jeziku, mediju kojim je Baro izvrsno ovladao i rado se njime služio u pjesničke svrhe.¹¹ *Ad amicum in patria commorantem* dubokim je osjećajima prožeta pjesma, posvećena prijatelju u domovini, prava tužaljka za rodnim krajem, u kojoj se oslikavaju mjesta koja naviru u Barovu sjećanju, a na koja je s prijateljem odlazio na ribanje i u lov (Montovjerna, Gruž, Ombla). S neskrivenom čeznjom Baro ističe da čeka dan (u Italiji gdje poučava mlade, a radije bi pjevao u Karpatima i u Armeniji) kad će nakon muka i posala ponovno susresti prijatelja i pjevati s njime u domovini, a do tada će mu pisma ublažiti mrsko čekanje. Baro optužuje svoga prijatelja u domovini, jer mu rijetko piše (šest mjeseci nije dobio njegovo pismo), a zakleli su se jedan drugome na rastanku da nijedan brod neće prijeći Jadran a da ne razmijeni njihova pisma. Je li to isti prijatelj za kojim kasnije u suzama žali nespokojni Lovorko - Zelenko u Barovoj hrvatskoj pjesmi? Lako moguće. Teže je, međutim prihvatiti činjenicu da su ti hrvatski stihovi Barovi, već i zbog narativnog naslova pjesme u kojem se obrazlaže i tumači tko je kome posvećuje, a 24 stiha koja potom slijede u pastoralnoj konvenciji, koja je prezentirana u svojoj nesofisticiranoj arkadskoj ljupkosti, lišena svake osobne niti, više zamućuju nego što otkrivaju duboko emotivni odnos koji je Bara vezivao s prijateljem iz mladosti koji je ostao u dragoj mu domovini, na što pak jasno upućuje Barova latinska elegija cijelom lepezom dojmljivih sjećanja.

Ovdje moram spomenuti jedan nesporazum vezan uz pjesmu naslova *Noć bijaše a nebesa* (prema prvome stihu te pjesme), za koju je književna povijest donedavno tvrdila da je jedina pjesma na hrvatskom jeziku Ruđera Boškovića, prema netočnom navodu Ivana Kukuljevića Sakcinskog u izdanju *Glasoviti Hrvati prošastih vjekova*, a ovu netočnost ponavlja i pretisak ove knjige iz 1991. godine u izdanju Mosta. Spomenuta je pjesma zapravo Aničin prijevod Ruđerove latinske pjesme *Virgo sine labe concepta* o neoskrvnjenom začecu prema knjizi Objavljenja, kako je to dokazao Pavle Knezović u svojoj iscrpnoj studiji.¹² Stoga mi se čini vjerojatna mogućnost da je navodna Barova pjesma na hrvatskom jeziku zapravo Aničin pjesnički prijevod.¹³

Pokušavajući utvrditi tko se od Barovih prijatelja krije iza imena Lovorko, nekoliko imena može se raspoznati iz atribucija kojima ih pjesnik i prepjevalac darivaju: drug - znači brat isusovac, meštric, obavljao je nastavničku dužnost i obraća mu se na hrvatskom, što znači da je bio iz njegove domovine, a po tonu kojim se prijatelju obraća, nema sumnje da je bio Barov vršnjak. Jero Paoli, isusovac i brat Andrije Paulija (za kojeg pretpostavljam da je prepisivač rukopisa ove pjesme iz Arhiva Male braće u Dubrovniku), s kojima je Boškoviće vezivalo trajno prijateljstvo umro je trinaest godina poslije Bara, 1783. godine, pa je isključeno da se o njemu govori. Bernard Zuzzori, Barov pouzdani prijatelj, isusovac umro je u Rimu. Možda je pjesma bila upućena Đuru Bašiću (1695.-1765.), isusovcu i propovjedniku dobre smrti (objavio propovijedi u Veneciji 1765. pod nazivom *Besjede krstjanske*), što je i Baro bio u znatnom razdoblju svoga života. Osim što je bio prijatelj obitelji Bošković, povezani su čak i daljnjom rodbinskom vezom. O njegovoj smrti Anica je izvijestila pismom brata Ruđera ("...umro je ovamo i dobri P. Đuro iza duga paćenja ..."). Stoga je Bašićeva smrt mogla biti razumljiv Aničin poticaj da na stvaralački način da oduška vlastitoj i bratovoj tuzi za prijateljem. Ovu mogućnost donekle narušava sintagma "mlad Radmio", kako govori pjesma o prijatelju koji žaluje, jer u vrijeme

¹¹ *Carmina Recentiorum Poetarum VII. e Societate Jesu*. Cremona, 1772.

¹² Pavle Knezović, "Pjesme Ruđera Boškovića o Blaženoj Djevici Mariji." *Obnovljeni život* 5 (1995.), 453-476.

¹³ Ivan Bošković, "Tri priloga životopisu braće Bošković." *Mogućnosti* 4 (1961.), 335-337.

Bašićeve smrti Baro je već bio navršio 66 godina, ali i to je moguće prihvatiti kao element pastoralnog frazarija kojim suvereno barata Anica Bošković.

Djed Boškovićevih po majci Pavli, Baro Bettera (1645.-1712.), isticao je nužnost književnog stvaralaštva na hrvatskom jeziku u okviru akademije "Degli Oziosi Eruditi", a slijede ga kći Marija Bettera (tetka Boškovićevih) i unuka Anica.¹⁴ Aničin aspekt prosvjetiteljskog pisca uključuje punu spoznaju o tome što znači pjesnička riječ na hrvatskom jeziku. Anica Bošković jasno iskazuje svoje mišljenje o potrebi pisanja na hrvatskom jeziku i osjeća ponos što to i čini. Osviješteni latinski pisci 18. st. u tome će tek deklarativno slijediti Anicu Bošković (Ferić, Zamagna). Ona je prevela Ruđerovu pjesmu *Virgo sine labe concepta*, a vjerojatno i Barovu tužaljku za umrlim prijateljem, na hrvatski jezik, pokušavajući od njih stvoriti pisce na hrvatskom jeziku, ne sluteći da će joj uspjeti zavesti književne povjesničare koji su gotovo 250 godina smatrali Bara i Ruđera i pjesnicima koji su stvarali i na hrvatskome jeziku.

Is Bošković Poem in Croatian Language in Fact his Sister Anica's Poetic Translation!?

Anica Bošković was always in close contact with her older brother Baro Bošković. For example she dedicated one of her poetic works to her brothers Baro and Ruder. Baro Bošković wrote poems in Italian and Latin language, but there are also poems written in Croatian language (*Piesan Oza Bara Boscovichja, Drusche Jesusove, koji pod imenom Radmilla plače smrt druga svogha Mestrica koga nasivglie Lovorko*). If we take into consideration that Anica translated some poems (she translated her brother Ruder's poem *Virgo sine labe concepta* in Croatian language), the author proves that Baro's poems in Croatian language are not his original work nor his translation of some of his poems written in other languages. In fact these poems are Anica's poetic translation of some Baro's poems which are today unknown in original. In her attempt to translate her brothers' poem in Croatian language, Anica Bošković misled historians of Croatian literature who have for almost 250 years believed that Baro and Ruder were poets who wrote in Croatian language.

¹⁴ Mirko Deanović, "Odrzi talijanske akademije degli Arcadi preko Jadrana." *Rad JAZU* 248 (1933), 1-98., i *Rad JAZU* 250 (1935), 1-126.